

ОБ'ЄКТИВНІ ПЕРЕДУМОВИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРАРНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Вступ світового землеробства в третє тисячоліття, глобальні економічні та кліматичні зміни, інтеграція аграрних процесів, трансформаційні зміни в основах ведення сучасного сільського господарства та ін. потребують більш глибокого і всебічного вивчення основ подолання економічних і природогосподарських складових єдиної системи ведення сучасного аграрного виробництва.

В контексті розв'язання цього завдання українське сільське господарство у своєму історичному розвитку пройшло цілу низку загальносвітових етапів та ряд періодів, які характерні лише вітчизняній сфері.

Тому ми вважаємо, що вивчення процесів, які стосуються передумов розвитку аграрного виробництва України і їх зв'язок та взаємний вплив з природною сферою є актуальними для вивчення з наукових та практичних позицій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Природогосподарські передумови розвитку сучасного землеробства України досліджували багато вчених, зокрема І. Андрусенко, А. Каштанов, В. Ковда, М. Лемешев, А. Лимарь, С. Лисогоров, В. Сніговий, Г. Раскін, Н. Реймерс, А. Шатилов та ін.

Науково-практичні і природно-економічні аспекти розвитку аграрного виробництва, його інтенсифікації, раціонального землекористування висвітлено в наукових працях О. Балацького, С. Дорогунцова, П. Саблука, В. Трегобчука та ін. Однак, не зважаючи на це, чимало аспектів ефективного та природно безпечного розвитку сучасного землеробства з урахуванням здійснюваних в Україні ринкових перетворень і підвищення інтенсивності використання природних ресурсів, змінами в характері використання аграрної праці залишаються все ще недостатньо дослідженими.

Формування завдання дослідження. Дослідити сучасний стан, напрями та перспективи розвитку вітчизняної землеробської галузі та розробити науково-практичні рекомендації стосовно підвищення ефективності аграрної сфери економіки України, через включення в цей процес природогосподарських чинників.

Виклад основного матеріалу. Що стосується специфіки аграрної праці, то не дивлячись на грубу очевидність фактів, більшість економістів плановиків по сьогоднішній день не бажають прийняти до уваги тієї істини, що суть селянської праці – турбота про благо живих організмів, якими являється: ґрунт, рослини і тварини – мало сумісна з індустріальними формами організації найманої праці. Очевидно, такий склад інженерно-економічного мислення, яке прагне виключити з розрахунків не підлягаючі виміру такі «іраціональні» фактори, як прив'язаність сільського трудівника до землі, де народився, почуття господаря, без якого не можлива селянська праця.

Селянська праця по своїй специфіці унікальна і цю унікальність можна звести до двох пунктів: економічного і філософського.

1. Аграрне виробництво не сумісне з частковою найманою працею, оскільки проміжні сільськогосподарські роботи практично не піддаються виміру в одиницях абстрактного робочого часу.
2. Виробничий процес в аграрній сфері направлений на створення сприятливих умов живим організмам в умовах природного середовища, що постійно змінюється. Єдиним реальним показником ефективності вкладеної праці тут слугує кінцевий результат – стабільна урожайність.
3. Жива природа не терпить бездушного відношення поденщика – відчуженої праці. Якщо в промисловості, де людина має діло з жорстко фіксованим предметом праці, всю

діяльність працівника можна регулювати чіткими примусовими нормативами, та селянська праця, що передбачає безперестанну турботу про живе з оглядкою на небо і господарською оцінкою змін перспективи – така праця принципово не піддається зовнішній регламентації. Іншими словами, в аграрній сфері важливу роль відіграє такий позаекономічний і позаправочний чинник, як любов до свого поля, саду, тварини, схильність до такого роду діяльності, яка здійснюється не за страх, а за совість.

Загальновідомий вислів В.І. Вернадського про те, що в науці ми спеціалізуємося не по дисциплінам, а по проблемам і не дивлячись на те, що сільськогосподарська проблема має колосальну глибину в часі, світогляд в цій області змінюється дуже повільно і не в значній мірі [2].

Якщо б ми порівнювали висловлювання римського агронома I ст. н.е. Колумелли і засновника агрохімії Юстуса Лібіха, який жив у 19 столітті, та здивувалися б їх повній ідентичності.

А по деяким питанням вони б пролунали цілком сучасно і зараз. Це насамперед стосується проблем, пов'язаних із зниженням родючості ґрунтів їх фіто санітарним станом, погіршенням гідромеліоративної ситуації в регіонах зрошення, загальним критичним станом в навколишньому середовищі та ін. Не слід не враховувати і суттєвих змін в агропродовольчій сфері держави і які пов'язані як з ринковим реформуванням економіки, так і з процесами наближення України до глобальних агропродовольчих ринків та вступу до СОТ. Якщо характеризувати в цілому сучасний момент розвитку сільського господарства, то він потребує нових методологічних, методичних і чисто практичних підходів [5].

Згідно останніх даних в процесі реформування земельних відносин із загальної площі 32,5 млн. га ріллі у власності держави залишилось 1,02 млн. га, що становить всього 3,0%. У недержавних сільськогосподарських підприємствах наразі зосереджено 15,6 млн. га, у власності громадян 14,3 млн. га, або відповідно 78,1 та 43,9%.

На сьогодні слід констатувати, що цивілізований й прозорий ринок землі в Україні тільки почав формуватись. Складовими якого є приватна власність на землю, законодавчо захищене право оренди землі, можливість вільного переходу прав власності на землю від одного суб'єкта ринку до іншого. Для реалізації останнього необхідне формування інституційної системи володіння і продажу землі, тобто законодавче забезпечення, кадастр та реєстр земельних відносин.

Незавершеність інституційних трансформацій призвели до того, що процеси оренди та купівлі-продажу землі розвиваються стихійно, по тіншовим схемам, а укрупнення і консолідація сільськогосподарських земель у руках окремих юридичних і фізичних осіб призводить до створення невеликих агроформувань, які все більшою мірою неоднозначно впливають на ситуацію не тільки в аграрному секторі, а й в соціально-економічному розвитку держави, природо господарську систему, екологічну складову суспільного життя, здоров'я нації.

Відомо, що основою класичного ведення землеробської діяльності є сівозміни і структура посівних площ. Щодо структури посівів, то внаслідок трансформацій земельних угідь, вона зазнала суттєвих змін. Посіви зернових культур останнім часом становлять 56,5%, в тому числі озимої пшениці – 20,7%, ярих зернових і зернобобових – 34,4%, у тому числі – кукурудзи – 8,4%. Технічні культури вирощуються на площі 5,0-5,2% млн. га (19,7%), з якої 0,75 млн. га (2,8%) відводиться на цукрові буряки, 3,1-3,2 млн. га (12,2%) – під соняшник, 0,57 млн. га (2,2%) - під сою, 0,5 млн. га (1,9) – під посіви ріпаку. За останні п'ятнадцять років площі під соняшником збільшилися у 2 рази, водночас за цей же період стрімко скоротилися площі під кормовими культурами, майже в 2,5 рази зменшилися посіви цукрового буряку.

Ці зміни порушують науково-обґрунтоване чергування культур у сівозміні, дестабілізують екологічну ситуацію у землекористуванні країни, збільшують розораність територій і при цьому спостерігається зростання площі невикористаних цінних земель,

зростає ерозія, забур'яненість ґрунтів, в катастрофічному стані перебуває водна меліорація, відчувається гострий дефіцит кращих попередників для основних сільськогосподарських культур, надмірно скоротилось внесення мінеральних і органічних добрив тощо. Серед зазначених негативних явищ особливу роль відіграє розвиток процесів ґрунтової ерозії.

Площа орендованих сільськогосподарських угідь України становить менше 13,5 млн. га (32%), у тому числі 10,6 млн. га орних земель, з яких 4,5 млн. га сильно та середньо змитих ґрунтів, включаючи 68 тис. га з повністю втраченим гумусовим горизонтом. Вітровою ерозією вражено понад 6 млн. га, а в роки з катастрофічними пиловими бурями – до 20 млн. га. Недобір продукції рослинництва внаслідок ерозії ґрунтів оцінюється у 9-12 млн. тон зернових одиниць щорічно. У складі сільськогосподарських угідь налічується також біля 2,5 млн. га засолених та солонцюватих ґрунтів, близько 10 млн. га кислих ґрунтів, з яких понад 5 млн. га все ще залишається у складі розорюваних земель.

В останні роки спостерігається різке збільшення чисельності і шкодо чинності шкідників, інтенсивно поширюються хвороби сільськогосподарських культур. Низький рівень культури землеробства в трансформаційний період обумовив високу засміченість орних земель. На переважній більшості площ засміченість орного (0-30 см) шару ґрунту зросла на 1/3 і склала у зоні Степу – 1,47 млрд. Шт./га; Лісостепу – 1,47 млрд. шт./га; Полісся – 1,14 млрд. Шт./га. Не дотримуються науково обґрунтовані вимоги до якості основного обробітку та обробітку по догляду за посівами. Різко скоротилось внесення органічних і мінеральних добрив. На сьогодні вноситься близько 30-62 кг/га NPK, що в 6 разів менше порівняно з 1986-1990 рр.

Використання органічних добрив порівняно з цим періодом скоротилось у 7 разів.

Становлення України як незалежної держави збіглося з припиненням дії всіх програм підвищення родючості ґрунтів лісо-, гідро- і хімічної меліорації. Став постійно дефіцитним баланс органічного вуглецю, азоту, фосфору і калію, активно прогресують процеси де гуміфікації ґрунтів. Відбувається значне зниження родючості ґрунтів, погіршення їх фізичних, фізико-хімічних та хімічних властивостей, особливо небезпечними є втрати гумусу, які за останні 100-120 років склали 22-26 відсотків.

Потребує суттєвого корегування система використання зрошуваних і осушених ґрунтів.

Необхідне невідкладне поновлення робіт з хімічної меліорації ґрунтів у науково обґрунтованих дозах і виважених щорічних обсягах. Такий стан земель свідчить, що перехід до ефективного, збалансованого землекористування ще не став проблемою державної ваги, однаково важливою у всіх природних зонах України та для кожного господарства.

В цілому слід підсумувати, що проблема ефективності використання земельних угідь країни в останні десятиріччя надзвичайно загострилась і без рішучих заходів по докорінному поліпшенню ситуації фактично можлива втрата головного природного земельного потенціалу, що відкриває основи сучасного і майбутнього узгодженого розвитку економіки, суспільства і природного довкілля України [1].

Першочерговими кроками в підвищенні ефективності ведення аграрного виробництва в сучасних умовах є розробка його наукових основ відповідно до наявного природно-ресурсного потенціалу країни, змін клімату і ринкових умов господарювання [3,4]. Це насамперед:

- розроблення концептуальних підходів щодо управління природно-ресурсним потенціалом, системи оцінювання раціонального використання та охорони земельного і водного фондів з врахуванням сучасних тенденцій розвитку енергетичного сільського господарства;

- розробка науково-методичних підходів до використання супутникових даних для контролю площ та стану посівів енергетичних сільськогосподарських культур в межах території України;
- розроблення організаційно-економічного механізму щодо консервації та трансформації деградованих і малопродуктивних земель і раціонального використання водних ресурсів;
- формування ринку землі як процесу урівноваження попиту і пропозиції на землю, їх задоволення з врахуванням суспільних інтересів на засадах унормованої регуляторної політики держави;
- еколого-економічні обґрунтування використання і охорони земель іригаційних систем і зрошуваної води;
- удосконалення наукових засад природно-сільськогосподарського районування земельного фонду;
- удосконалення систем моніторингу використання земель, зокрема розширення науково-дослідних робіт з дистанційного зондування та геомоніторингу, спрямованого на отримання оперативної інформації щодо стану ґрунтів, агроландшафтів, фактичного землекористування, інтенсивності розвитку процесів ерозії та опустелювання, пов'язаних як з національним господарством, так і глобальними (регіональними) змінами клімату;
- обґрунтування наукових підходів щодо удосконалення порядку визначення втрат, що підлягають відшкодуванню сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва;
- обґрунтуванню механізму визначення і відшкодування збитків від забруднення земель, порушення системи землеробства;
- оцінка перспектив та ризиків формування вітчизняного ринку біомаси/біопалива.

Висновки. Проблема переведення сучасного землеробства на рейки еластичного взаємопоєднання економічної і природогосподарської складових включає перегляд ряду складових єдиної системи землеробства, а саме: режиму удобрення, захисту рослин та ін., через призму природоохоронної діяльності та захисту природно-ресурсного потенціалу агроландшафтів України.

Анотація

В статті проаналізовано сучасний стан та перспективи розвитку землеробства України в умовах глобальних природо економічних та трансформаційних змін і запропоновано науково-практичне бачення підвищення природоощадливого та економічно ефективного ведення землеробства.

Ключові слова: природогосподарська діяльність, землеробство, природоресурсний потенціал, екологічна складова, ринок.

Аннотация

В статье проанализировано современное состояние и перспективы развития земледелия Украины в условиях глобальных природно-экономических и трансформационных изменений и предложено научно-практическое видение повышения природоохозяйственного и экономически эффективного ведения земледелия.

Ключевые слова: природоохозяйственная деятельность, земледелие, природоресурсный потенциал, экологическая составная, рынок.

Summary

In the article is analyzed the modern state and prospects of the development of agriculture in Ukraine under the conditions of global nature-economic and transformative changer and is proposed the scientific-practical vision of increasing of nature-saving and economically effective conducting of agriculture.

Key-words: nature economical activity, agriculture, nature-resource potential, ecological component, market.

Список використаних джерел:

1. Балацький О.Ф., Мельник Л.Г., Ярош Н.В. Екологія та економіка. -К.: Урожай, 1986. 112 с.
2. Вернадский В.И. Избранные сочинения.-М: АН ССР,1960.- т.5.-422 с.
3. Гаев А.Я., Самарина В.С, Наши слезы в природе.-М: Недра, 1991.-254 с.
4. Корчинський А.А, Про екологізацію раціонального землекористування // Економіка АПК.-2001.-№3.-с.27-31.
5. Чеботарьов В. Структура АПК та формування інноваційної політики її трансформації // Економіка України.-2003,№4.-с.55-60.